

Władysław Łuszczkiewicz (1928–2000)

Tworzenie się w połowie XIX wieku na terenach porozbiorowej Polski nowej nauki – historii sztuki wraz z jej instytucjonalnym zapleczem – powiązane było z działalnością krakowskich badaczy. Działalność Władysława Łuszczkiewicza, malarza, profesora w krakowskiej Szkole Sztuk Pięknych, czynnego na polu historii sztuki, konserwatorstwa, muzealnictwa, była znamienym przykładem dynamiki ówczesnego środowiska naukowego. Szerokie zainteresowania i aktywność obejmującą różnorodne dziedziny połączył Łuszczkiewicz z konsekwentnymi studiami nad sztuką średniowiecza, stając się niekwestionowanym pionierem badań nad architekturą romańską.

Władysław Łuszczkiewicz¹ urodził się 3 września 1828 roku w Krakowie jako jedno z sześciorga dzieci Emilii Krzyżanowskiej i Michała Łuszczkiewicza. Ojciec, z wykształcenia fizyk, członek czynny Krakowskiego Towarzystwa Naukowego², pracował jako nauczyciel w najstarszym w Krakowie Liceum św. Anny³ oraz w Instytucie Technicznym, w którym od roku 1850 pełnił funkcję dyrektora⁴. Władysław ukończył Liceum Św. Anny, jednocześnie pobierając lekcje rysunku w Szkole Sztuk Pięknych, która do reformy w roku 1873, była oddziałem Instytutu Technicznego. Znaczącą postacią krakowskiego świata artystycznego był wówczas Wojciech Korneli Stattler⁵, pod którego okiem odbył Łuszczkiewicz naukę malarstwa skoncentrowanego wokół tematów historycznych⁶. Edukację, od początku ukierunkowaną artystycznie, kontynuował po maturze na dwuletnich studiach na Wydziale Filozoficznym (1843–

¹ S. Tomkowicz, Władysław Łuszczkiewicz, RK 5, 1902, s. 1–46; L. Lepszy, Władysław Łuszczkiewicz, Sprawozdania Komisji do Badania Historii Sztuki w Polsce 7, 1902, s. I–VIII; Tenże, Władysław Łuszczkiewicz, KH 14, 1900, s. 566–570; A. Bochnak, Władysław Łuszczkiewicz, w: PSB, t. 18, 1973, s. 587–590.

² Rocznik Towarzystwa Naukowego 3, (Kraków) 1847, s. 326.

³ Por. H. Barycz, Historia Szkół Nowodworskich: od założenia do reformy H. Kołłątaja (1588–1777), Kraków 1939–1947.

⁴ L. Ręgorowicz, Historia Instytutu Technicznego w Krakowie, Kraków 1913.

⁵ J. Polanowska, Wojciech Korneli Stattler w: PSB, t. 17, 2003–2004, s. 584–588; W. Prokesch, Z dziejów krakowskiej Szkoły Sztuk Pięknych, Kraków 1917, s. 10–16; Materiały do dziejów Akademii Sztuk Pięknych w Krakowie 1816–1895, red. J. E. Dutkiewicz, oprac. J. Jeleniewska-Ślesińska, W. Ślesiński, A. Załuski, Wrocław 1959 [Studia do dziejów sztuki polskiej 10], s. 20–22.

⁶ M. Rzepińska, Władysław Łuszczkiewicz, malarz i pedagog, Kraków 1983, s. 13 n.; też, Władysław Łuszczkiewicz jako malarz historyczny i portrecista, FHA 18, 1982, s. 137–168; też, Na styku pedagogiki artystycznej historii sztuki. Ze studiów nad Władysławem Łuszczkiewiczem, w: Symbolae historiae artium. Studia z historii sztuki Lechowi Kalinowskiemu dedykowane, red. J. Gadomski, Warszawa 1986, s. 493–506.

1845) Uniwersytetu Jagiellońskiego⁷, a w latach 1845–1848 we wspomnianej Szkole Sztuk Pięknych. Materiały archiwalne potwierdzają dwie podróże zagraniczne Łuszczkiewicza: krótki wyjazd w roku 1846 do Drezna i Berlina oraz pobyt stypendialny w Paryżu w 1849 roku⁸.

Studia w École des Beaux Arts, możliwe dzięki stypendium gubernatora Galicji, Wacława Zaleskiego, miały znaczący wpływ na formację młodego malarza i przyszłego badacza sztuki. Wyjazd do Paryża w połowie XIX wieku stwarzał możliwości nie tylko nauki malarstwa w renomowanym ośrodku artystycznym⁹, ale także kontaktu z wiodącym centrum formalizujących się badań nad sztuką średniowieczną¹⁰. Źródła nie pozwalają na dokładne ustalenie przebiegu stypendium; wiadomym jest, że „w trakcie pobytu we Francji odbył podróż dla zwiedzenia zabytków sztuk w południowej Francji”¹¹. Stanisław Tomkowicz w artykule wspomnieniowym zwraca uwagę na rolę tego wyjazdu w późniejszym zainteresowaniu Łuszczkiewicza sztuką romańską.

Pierwszego potrącenia, które otworzyło oczy na ważność pomników architektury i zwróciło uwagę na style średniowieczne, należy podobno szukać gdzieindziej. Kiedy młody malarz wyjechał na dokończenie studiów do Paryża, nie mogły wrażliwej natury jego nie uderzyć piękność Notre Dame i doskonałość architektoniczna innych wielkich katedr gotyckich, które zwiedził w północnej Francji i Flandryi. Reszty dokonała podróż wakacyjna po Francji południowej, widok jej zabytków budownictwa rzymskiego i wczesnośredniowiecznego, czyli romańskiego¹².

Rok później, w drodze powrotnej do Krakowa, malarz zatrzymał się w Brukseli, Antwerpii, Gandawie, Kolonii i Düsseldorfie¹³. W roku 1852 dyrektor Instytutu Technicznego, Michał Łuszczkiewicz (jego ojciec), powołał go na zastępcę Stattlera, który wyjechał wówczas do Włoch. W 1857 roku, po odejściu Stattlera na emeryturę, Władysław został na stałe zatrudniony jako zastępca profesora malarstwa, pełniąc nieoficjalnie obowiązki kierownicze¹⁴. Trwało to do czasów objęcia urzędu przez Jana Matejkę w 1873 roku, który, doceniwszy zasługi Łuszczkiewicza, nominował go

⁷ Przed reformami Leo Thuna z 1849 roku oraz cesarskim rozporządzeniem z 24 marca 1860 roku podstawowym celem Wydziału Filozoficznego była formacja przyszłych nauczycieli oraz ogólne dokształcanie, niewykraczające poza poziom szkoły średniej; zob. J. Chodakowska, *Seminaria na kierunkach humanistycznych w polskich uczelniach na przełomie XIX i XX wieku*, *Rozprawy z Dziejów Oświaty* 42, 2003, s. 115–134; M. Stinia, *Uniwersytet Jagielloński w latach 1871–1914. Modernizacja procesu nauczania*, Kraków 2013 [*Studia z historii XIX wieku* 5], s. 31.

⁸ List zatytułowany *Bieg życia* z dnia 3 lutego 1851 roku, Archiwum prywatne. W tym miejscu dziękuję Pani Helenie Romer za udostępnienie materiałów rodzinnych. M. Rzepińska, Władysław Łuszczkiewicz, malarz (jak w przyp. 6), s. 13 n.

⁹ A. Bonnet, *L'enseignement des arts au XIXe siècle. La réforme de l'École des beaux-arts de 1863 et la fin du modèle académique*, Rennes 2006.

¹⁰ J. Nayrolles, *L'invention de l'art roman à l'époque moderne (XVIIIe–XIXe siècles)*, Rennes 2005, s. 231–264.

¹¹ List zatytułowany *Bieg życia* (jak w przyp. 8).

¹² S. Tomkowicz, Władysław Łuszczkiewicz (jak w przyp. 1), s. 12.

¹³ M. Rzepińska, Władysław Łuszczkiewicz, malarz (jak w przyp. 6), s. 14.

¹⁴ List M. Łuszczkiewicza datowany na 28 września 1852 roku, Archiwum prywatne.

w roku 1877 na profesora malarstwa¹⁵. Łuszczkiewicz wykładał rysunek, malarstwo, anatomię, z czasem doszły zajęcia z historii powszechnej i – co istotne dla niniejszego szkicu – o stylach architektonicznych¹⁶.

Równolegle z aktywnością artystyczną i pedagogiczną Łuszczkiewicz w latach pięćdziesiątych XIX wieku rozpoczął działania na polu szeroko rozumianej ochrony pomników historycznych. Wiązało się to z powszechną potrzebą zachowania tego, co przetrwało po utraconej ojczyźnie. Patriotyczne emocje i amatorska chęć uratowania materialnych pozostałości z poprzednich wieków stopniowo przekształcały się w formy bardziej zorganizowane, by ostatecznie przybierać naukowy kształt¹⁷. Ciężar tych działań spoczął na powstających instytucjach i wyłaniających się nowych dziedzinach nauk. Do działającej od roku 1815 „korporacji uczonych”¹⁸ – Towarzystwa Naukowego Krakowskiego, w drugiej połowie XIX wieku dołączyli przedstawiciele tworzących się na Uniwersytecie Jagiellońskim odrębnych nauk: archeologii i historii sztuki¹⁹. Piśmiennictwo i kariera naukowa Łuszczkiewicza, działającego w tym czasie, są znakomitym przykładem przejścia od romantycznej fascynacji przeszłością ku pozytywistycznemu imperatywowi jej dokumentowania i inwentaryzowania.

Początkowo młody nauczyciel rysunku był angażowany do przerysowywania zabytków sztuki podczas działań inwentaryzatorskich po wielkim pożarze Krakowa w roku 1850²⁰. Rozpoczął także współpracę z Edwardem Rastawieckim i Alexandrem Przeczdzickim przy przygotowaniu tablic do *Wzorów sztuki średniowiecznej i z epoki Odrodzenia po koniec XVII wieku w dawnej Polsce*²¹. 9 lipca 1856 roku w krakowskim „Czasie” wydrukowano felieton pod tytułem *Wiadomość o zabytku architektury*

¹⁵ Nominacja odbyła się w roku 1877. Długo trwająca, niska ranga oficjalnego stanowiska Łuszczkiewicza zapewne była powodem uszczypliwości ze strony środowiska krakowskiego, czego przykładem może być określenie Łuszczkiewicza „zastępcą profesora” przez Tomkowicza, zob. S. Tomkowicz, Władysław Łuszczkiewicz (jak w przyp. 1), s. 2 n.; M. Rzepińska, Władysław Łuszczkiewicz, malarz (jak w przyp. 6), s. 15.

¹⁶ J. Wielgut-Walczak, Pierwszy podręcznik akademicki wydany nakładem Szkoły Sztuk Pięknych w Krakowie, w: Książka, biblioteka, informacja. Między podziałami a wspólnotą, t. 4, red. J. Dziennikowska, M. Orczak-Kardas, Kielce 2015, s. 31–39; M. Młodawska, Nauka o formach architektonicznych stylu romańskiego. Podręcznik Władysława Łuszczkiewicza z roku 1883, w: Architektura sakralna w początkach państwa polskiego (X–XIII wiek), red. T. Janiak, D. Struniak, Gniezno 2016 [Biblioteka Muzeum Początków Państwa Polskiego w Gnieźnie 8], s. 267–280.

¹⁷ J. Dużyk, A. Treiderowa, Zagadnienia opieki nad zabytkami w działalności Towarzystwa Naukowego Krakowskiego, Rocznik Biblioteki PAN w Krakowie 3, 1957, s. 203.

¹⁸ J. Wyrozumski, Wstęp, w: M. Maciuk, Wznosząc gmach narodowej wiedzy. Dwusetna rocznica powołania Towarzystwa Naukowego Krakowskiego, Kraków 2015, s. 3–5.

¹⁹ Dzieje historii sztuki w Polsce. Kształtowanie się instytucji naukowych w XIX i XX wieku, red. A. S. Labuda, Poznań 1996, s. 22–57; A. Abramowicz, Historia archeologii polskiej XIX i XX wiek, Warszawa–Łódź 1991;

²⁰ F. Ziejka, Ocalić dla potomnych narodowe pamiątki... O społecznym ruchu odnowy zabytków w Krakowie w XIX wieku, Nauka 2, 2008, s. 29–46.

²¹ A. Przeczdzicki, E. Rastawiecki, Wzory sztuki średniowiecznej i z epoki odrodzenia po koniec wieku XVII w dawnej Polsce, t. 1–3, Warszawa 1869; A. Banach, Polska książka ilustrowana 1800–1900, Kraków 1959.

w *klasztorze Jędrzejowskim*²². Był to pierwszy tekst o sztuce, jaki dwudziestoosmioletni malarz opublikował na łamach prasy, czym zainaugurował swoją działalność publicystyczną. W krótkim artykule zaalarmował o złym stanie kapitułarza opactwa cysterskiego w Jędrzejowie i zamieścił interesującą informację o wykonaniu jego rysunku architektonicznego, planu i przekroji oraz dokładnych pomiarów. Można założyć, że już wówczas Łuszczkiewicz posiadał umiejętności, które z czasem stały się charakterystycznym elementem jego warsztatu naukowego. O swoim debiucie znacznie później, w 1895 roku, krytycznie napisał:

Pod wrażeniem oglądanego i badanego za pierwszym mym pobycem zabytku sali kapitułnej w jędrzejowskim opactwie ogłosiłem o niej wiadomość w felietonie „Czasu”, dokąd odsyłam czytelnika, aby zaznaczyć, że piszący te słowa, wtedy początkujący badacz, nie wiedział wówczas o romanizmie i nazywał go bizantyńskim stylem! Ale to lat tyle temu²³.

Uporządkowanie terminologii i wprowadzenie pojęcia „romanizm” do literatury polskiej nastąpiło dopiero w latach sześćdziesiątych, w czym kluczową rolę odegrał Łuszczkiewicz²⁴.

Trudno wskazać przy braku źródeł archiwalnych, czy słuszność miał Tomkowicz, pisząc, że Łuszczkiewicz „artykułem jędrzejowskim dał się poznać z poważnej strony”, tak iż Paweł Popiel, pełniący wówczas funkcję konserwatora Galicji Zachodniej z ramienia wiedeńskiej Komisji Centralnej, „zachęcił go do rozpoczęcia studiów architektonicznych nad średniowiecznymi gmachami, ułatwił mu wycieczki po kraju”²⁵. Z całą pewnością Popiel należał do najbliższego środowiska Łuszczkiewicza skupionego wokół krakowskich konserwatystów²⁶. Z inicjatywy i nakładem Popiela powstało pięć zeszytów *Zabytków dawnego budownictwa w obrębie zarządu c.k. konserwatora krakowskiego*, autorstwa Łuszczkiewicza. Publikacja ta stanowi interesującą eksplikację jego działań, wskazuje cele, jakie sobie postawił, rozpoczynając badania nad sztuką. Pierwsza część serii została wydana w roku 1864 i zawiera tablice z pomiarami, przekrojami i planami zamku w Dębnie, krakowskiego klasztoru Augustianów oraz ruin opactwa w Tyńcu, z poprzedzającym je krótkim opisem. We wstępie autor jasno określił zadania publikacji, która miała inicjować inwentaryzację zabytków,

²² W. Łuszczkiewicz, Wiadomość o zabytku architektury w klasztorze Jędrzejowskim, *Czas*, 1856, nr 156, s. 2.

²³ Tamże, s. 2; tenże, Dwa zagubione pomniki naszej romańszczyzny w Płocku i w Jędrzejowie, *Sprawozdania Komisji do Badania Historii Sztuki w Polsce* 5, 1896, s. 220–234; T. Dobrzeński, Władysław Łuszczkiewicz – badacz sztuki romańskiej w Polsce, w: *Mysł o sztuce. Materiały Sesji zorganizowanej z okazji czterdziestolecia istnienia Stowarzyszenia Historyków Sztuki*, Warszawa 1974, s. 253–271.

²⁴ Terminu *roman* użył w jednym z prywatnych listów francuski antykwarez Charles-Alexis-Adrien Duhérissier de Gerville. Tematykę dziejów pojęcia i chronologii romanizmu szczegółowo porusza T. Rodzińska-Choraży, *Zespoły rezydencjonalne i kościoły centralne na ziemiach polskich do połowy XII wieku*, Kraków 2009, s. 217–289. O wiodącej roli Łuszczkiewicza we wprowadzaniu terminu styl romański S. Tomkowicz, Władysław Łuszczkiewicz (jak w przyp. 1), s. 14.

²⁵ S. Tomkowicz, Władysław Łuszczkiewicz (jak w przyp. 1), s. 15.

²⁶ S. Kieniewicz, Konserwatysta niedostatecznie znany – Paweł Popiel, *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska* 37, 1982, z. 18, s. 335–367; M. Sokołowski, W. Łuszczkiewicz, Paweł Popiel (1807–1892), Kraków 1893.

wówczas rozumianą jako odnalezienie i „wydanie rysunkiem” dawnych budowli. Przedsięwzięcie finansowane przez Pawła Popiela miało stać się przykładem działania dla innych dzielnic porozbiorowej Polski. Pozyskane tym sposobem materiały pozwoliłyby „sklasyfikować zabytki wedle epok, prowincyj i znaczenia w sztuce”, ale także odkryć „właściwe cechy stylu narodowego”. Łuszczkiewicz uważał bowiem, że poprzez studia nad architekturą średniowieczną, które – jak obrazowo zdefiniował – były „potrzebą dzisiejszego wieku”, można wyodrębnić cechy stylu narodowego²⁷. Owa potrzeba stała się jego swoistym życiowym zadaniem. Od lat sześćdziesiątych, już jako członek czynny Towarzystwa Naukowego Krakowskiego, rozpoczął systematyczne badania sztuki średniowiecznej²⁸.

W 1862 roku Łuszczkiewicz został zaangażowany do prac nad monografią opactwa cystersów w Mogile z inicjatywy Józefa Łepkowskiego²⁹. Łepkowski³⁰ – uznany archeolog działający prężnie w Towarzystwie Naukowym Krakowskim, twórca katedry archeologii na Uniwersytecie Jagiellońskim – należał, obok Popiela, do postaci, które wywarły znaczący wpływ nie tylko na formację intelektualną, ale także na karierę Łuszczkiewicza. Malarz dostał zlecenie przerysowania nagrobków znajdujących się w klasztorze mogińskim oraz wykonania opisów architektury opactwa i wybranych dzieł sztuki³¹. Ostatecznie, na skutek problemów wydawniczych, podjął się napisania obszernej części dotyczącej architektury opactwa mogińskiego. Publikacja ta, sankcjonująca jego przynależność do środowiska naukowego, jest znakomitym przykładem pozwalającym na analizę krystalizującego się wówczas warsztatu badawczego. Łuszczkiewicz dowodzi znajomości źródeł historycznych, reguł zakonnych, jak też umiejętności korzystania z nich przy rekonstrukcji historii zakonu i analizie architektury. Obszernej części opisowej architektury opactwa towarzyszą tablice zawierające plan kościoła i klasztoru oraz rysunki elewacji wschodniej kościoła i detali ar-

²⁷ K. Stefański, *Polska architektura sakralna w poszukiwaniu stylu narodowego*, Łódź 2000, s. 7–81; M. Omilanowska, *Nacjonalizm a style narodowe w architekturze europejskiej XIX i początku XX wieku*, w: *Nacjonalizm w sztuce i historii sztuki 1789–1950*, Warszawa 1998, s. 145–155; W. Bałus, *Krakau zwischen Traditionen und Wegen in die Moderne. Zur Geschichte der Architektur und der öffentlichen Grünanlagen im 19. Jahrhundert*, Stuttgart 2003, s. 33–47.

²⁸ W roku 1860 Józef Łepkowski i Karol Rogawski rekomendowali Łuszczkiewicza na członka Towarzystwa Naukowego; por. D. Rederowa, K. Stachowska, *Ośrodek naukowy krakowski w świetle materiałów Towarzystwa Naukowego Krakowskiego 1841–1871*, *Rocznik Biblioteki PAN w Krakowie* 2, 1956, s. 109.

²⁹ M. Młodawska, *Udział Władysława Łuszczkiewicza w powstaniu „Monografii opactwa Cystersów we wsi Mogile”*, w: *Dzieje i kultura cystersów w Polsce*, t. 2, red. M. Starzyński, Kraków 2018 [Cistercium Mater Nostra. Studia et documenta 5], s. 125–136.

³⁰ M. Gedl, Józef Łepkowski (1826–1894), w: *Uniwersytet Jagielloński. Złota księga Wydziału Historycznego*, Kraków 2000, s. 32–37; J. Kostrzewski, *Dzieje polskich badań prehistorycznych*, Poznań 1949, s. 42; B. Schnaydrowa, *Z dziejów Muzeum Starożytności Towarzystwa Naukowego Krakowskiego*, *Rocznik Biblioteki PAN w Krakowie* 17, 1971, s. 69; Z. Jednorowska, *Archeologia w działalności Towarzystwa Naukowego Krakowskiego*, *Rocznik Biblioteki PAN w Krakowie* 40, 1995, s. 87–102; M. Woźny, Włodzimierz Demetrykiewicz (1859–1937). *Prehistoryk z przełomu epok*, Kraków 2018, s. 37–41.

³¹ D. Rederowa, *Z dziejów Towarzystwa Naukowego Krakowskiego 1815–1872*, Kraków 1998, s. 206. M. Młodawska, M. Starzyński, *Władysława Łuszczkiewicza studia nad architekturą i sztuką cystersów polskich*, NP 129, 2018, s. 225–248.

chitektonicznych. Łuszczkiewicz posługiwał się typową dla drugiej połowy XIX wieku krytyką źródeł o genezie niemieckiej, z opisem i klasyfikacją dzieła sztuki³². Był to też moment ukonstytuowania schematu opisu architektury w języku polskim, na co zwrócił uwagę Adam Małkiewicz, określając pracę Łuszczkiewicza jako „pierwszy polski przykład zastosowania nowoczesnych metod historii sztuki”³³. Analizując zabudowania klasztorne, autor zastanawiał się nad ich funkcją zarówno w kontekście opactwa postrzeganego jako całość, jak i poszczególnych jego części. Ten kierunek staje się coraz bardziej wyrazisty w następnych publikacjach krakowskiego badacza poświęconych polskiej architekturze średniowiecznej.

Środowisko skupione w Towarzystwie Naukowym Krakowskim, z Józefem Kremerem, Lucjanem Siemieńskim, Jerzym Lubomirskim, Józefem Szujskim i z nadającym ton Józefem Łepkowskim, z całą pewnością musiało wpłynąć na kształtowanie się warsztatu dziewiętnastowiecznego naukowca, a w praktycznym aspekcie – na możliwość publikacji. Kwestie konserwatorskie, dokumentacyjno-inwentaryzacyjne stały się tematem, do którego Łuszczkiewicz powracał, pełniąc funkcję sekretarza Oddziału Archeologii i Sztuki w Towarzystwie³⁴. Ukazało się wówczas kilka jego tekstów komentujących działania konserwatorskie w kościele Panny Marii w Krakowie³⁵ oraz praktyczny przewodnik konserwatorski dla duchowieństwa³⁶. Aktywność w komisjach konserwatorskich powołanych do opieki nad ołtarzem Wita Stwosza (1868–1869)³⁷ czy Sukiennicami³⁸, jak i późniejsze publikacje wskazują na postawę Łuszczkiewicza oscylującą pomiędzy zdeklarowaną preferencją estetyki średniowiecznej i purystycznym zachowaniem czystości stylowej, ale też – w uzasadnionych przypadkach – zgodą na zachowanie warstw stylowych³⁹. Doktryna ta

³² W zakresie historiografii sztuki najważniejsze publikacje: In der Mitte Berlins. 200 Jahre Kunstgeschichte an der Humboldt-Universität, red. H. Bredekamp, A. Labuda, Berlin 2010; D. Karholm, *Art of Illusion. The Representation of Art. History in Nineteenth-Century Germany and Beyond*, Bern 2004; *The History of Art History in Central, Eastern and South-Eastern Europe*, red. J. Malinowski, t. 1–2, Toruń 2012; *Die Etablierung und Entwicklung des Faches Kunstgeschichte in Deutschland, Polen und Mitteleuropa* (anlässlich des 125-jährigen Gründungsjubiläums des ersten Lehrstuhls für Kunstgeschichte in Polen), red. W. Bałus, J. Wolańska, Warszawa 2010; M. Rampley, *Art History and the Politics of Empire: Rethinking the Vienna School*, *The Art Bulletin* 91, 2009, nr 4, s. 446–462.

³³ A. Małkiewicz, *Między starożytnictwem a naukową historią sztuki. Problemy ochrony i konserwacji zabytków oraz nauki o sztuce w Towarzystwie Naukowym Krakowskim*, Kraków 2016, s. 207.

³⁴ Piastował stanowisko sekretarza oddziału w latach 1866–1872. Por. D. Rederowa, *Z dziejów* (jak w przyp. 31), s. 243–247; A. Małkiewicz, *Między starożytnictwem* (jak w przyp. 33), s. 207.

³⁵ W. Łuszczkiewicz, *Pierwsze sprawozdanie dozoru kościoła N. P. Marii o restauracji wielkiego ołtarza Wita Stwosza*, Kraków 1867; tenże, *Słowo o restauracji kościoła P. Maryi w Krakowie*, *Czas*, 1867, nr 108.

³⁶ W. Łuszczkiewicz, *Wskazówka do utrzymania kościołów, cerkwi i przechowywania tamże zabytków przeszłości*, Kraków 1869.

³⁷ Ł. Walczy, *Dzieje konserwacji ołtarza Wita Stwosza w kościele Mariackim w Krakowie*, Kraków 2012, s. 50–111.

³⁸ W. Ślesieński, *Problemy konserwatorskie Krakowa w pierwszej połowie XIX wieku*, *Ochrona zabytków*, 1963, nr 60, s. 3–16.

³⁹ W. Łuszczkiewicz, *Reparacja wieży ratuszowej*, *Czas*, 1882, nr 233; tenże, *Restauracja kościoła katedralnego na Wawelu*, *Czas*, 1888, nr 253 i 255; tenże, *Restauracje pomników*, *Czas*, 1881, nr 198;

nawiazuje do poglądów Eugène'a Viollet-le-Duca i jego ekspansywnej szkoły konserwatorskiej⁴⁰.

Utworzenie Akademii Umiejętności w 1873 roku znacząco wpłynęło na zintensyfikowanie działalności Władysława Łuszczkiewicza. Funkcja czynnego członka Akademii⁴¹ i realny wpływ na kształtowanie się i działalność Komisji Historii Sztuki, której przewodniczył w latach 1878–1892⁴², rozpoczęło okres jego systematycznych studiów nad sztuką romańską. Pierwszy tom „Sprawozdań Komisji Historii Sztuki” niemal w całości zajmują teksty o zabytkach architektury romańskiej. Łuszczkiewicz opublikował w nim badania dotyczące kościoła św. Wojciecha w Kościelcu Proszowickim, opactwa sulejowskiego, kościoła kolegiackiego w Tumie pod Łęczycą oraz kościołów w Kruszwicy, Kościelcu i Mogilnie.

W następnych latach Łuszczkiewicz wydawał opracowania o zabytkach średniowiecznych zarówno w publikacjach naukowych Akademii Umiejętności, jak i – w swobodniejszej formie – w prasie. Był autorem pierwszych opracowań na temat kościoła w Strzelnie, Inowrocławiu, Prandocinie, kolegiaty w Opatowie. Zbadał również klasztory cysterskie w Jędrzejowie, Koprzywnicy, Sulejowie i Wąchocku. Architekturą i rzeźbą gotycką zajmował się, studiując kościoły franciszkańskie w Zawichoście, Krakowie, Nowym Mieście Korczynie, Kaliszu, Gnieźnie, Starym i Nowym Sączu oraz zamek w Lipowcu. W *Spisie ogłoszonych dzieł i pism Łuszczkiewicza* zestawionym przez Stanisława Tomkowicza w „Roczniku Krakowskim” z roku 1902 widnieją 194 pozycje świadczące zarówno o tytanicznej pracy Łuszczkiewicza, jak i szerokim wachlarzu jego zainteresowań – od naukowych opracowań zabytków sztuki dawnej, po recenzje i komentarze dotyczące bieżących wydarzeń artystycznych.

W dorobku piśmienniczym Łuszczkiewicza, którego nie sposób w całości w niniejszym szkicu omówić, zwraca uwagę kilka kwestii. Łuszczkiewicz realizował postulaty Komisji Historii Sztuki, które sam naszkicował już w 1864 roku⁴³. We wstępie do pierwszego tomu „Sprawozdań” czytamy: „...bez zbioru opracowanych umiejętności zabytków, bez nagromadzenia rysunków dzieł sztuki, rozpierzchnionych po obszarze kraju, bez wyciągów z akt i archiwów, napisanie gruntownej historii sztuki w nieskończoność odwlekać by się musiało...”⁴⁴. W tym samym tomie, w opraco-

tenże, Poradnik dla zajmujących się utrzymywaniem i restauracją kościołów i kościelnych sprzętów, Warszawa 1887.

⁴⁰ J. Frycz, *Restauracja i konserwacja zabytków architektury w Polsce w latach 1795–1918*, Warszawa 1975, s. 120 n.; Z. Beiersdorf, Władysław Łuszczkiewicz, w: *Polski słownik biograficzny konserwatorów zabytków*, z. 2, Poznań 2006, s. 166–168; J.-M. Leniaud, *Viollet-le-Duc ou les délires du système*, Paris 1994, s. 107 n.

⁴¹ Przynależność do Akademii była najwyższym osiągnięciem naukowym Łuszczkiewicza. Później został mu przyznany tytuł doktora *honoris causa* Uniwersytetu Jagiellońskiego z okazji wielkiego jubileuszu w roku 1900, niestety Łuszczkiewicz zmarł przed ceremonią przewidzianą na 7 czerwca. Zob. A. Bochnak, Władysław Łuszczkiewicz (jak w przyp. 1), s. 587–590.

⁴² L. Kalinowski, *Dzieje i dorobek naukowy Komisji Historii Sztuki Akademii Umiejętności i Polskiej Akademii Umiejętności 1873–1952 oraz powstanie katedry Historii Sztuki Uniwersytetu Jagiellońskiego (1882)*, w: *Dzieje historii sztuki w Polsce* (jak w przyp. 19), s. 22–57.

⁴³ W. Łuszczkiewicz, *Zabytki dawnego budownictwa w Krakowskim*, z. 1, Kraków 1864, s. 1–2.

⁴⁴ J. Pagaczewski, *Wstęp, Sprawozdania Komisji do Badania Historii Sztuki w Polsce* 1, 1879.

waniu na temat klasztoru w Sulejowie autor powtarzał powyższe założenia, definiując cel i zakres swojej pracy:

...dostarczam materiału dla przyszłego historyka sztuki. Przygotowanie prac podobnych odnośnie do innych opactw koniecznym jest, jeżeli przyjdzie zdać sobie rzetelną sprawę z czynności zakonu tego na polu sztuki w kraju, i wskazać kierunki, które mu zawdzięczamy w budownictwie. Zanim do tego przyjdziemy, wstrzymać się od wszelkich uwag muszę. Zadanie dostarczenia opracowanych źródeł do dziejów sztuki, uwalnia mię też od porównań klasztoru sulejowskiego z zabytkami Francji czy Niemiec, sprawa to późniejsza, której nie omieszkam dopełnić, gdy mi kiedyś na ogół dokonanych mych prac, badawczem przyjdzie rzucić okiem⁴⁵.

Zbieranie materiałów, częstokroć podczas samotnych wypraw badawczych na tereny innych zaborów, analiza źródeł archiwalnych, konstruowanie szczegółowych opisów, precyzyjne rysunki i pomiary stanowiły niewątpliwie podstawę mozolnej pracy badacza. Z końcem lat osiemdziesiątych połączył działania inwentaryzacyjne w ramach prac Komisji z pracą na uczelni artystycznej, organizując „wycieczki naukowe” ze studentami Szkoły Sztuk Pięknych⁴⁶. Całkowicie wówczas zarzucił malarstwo⁴⁷, koncentrując się na pracy naukowej i dydaktycznej. Znakomitym przykładem tej ostatniej jest seria podręczników wydanych w technice druku autografowanego do prowadzonych przez siebie zajęć, między innymi opracowanie stylów architektonicznych⁴⁸.

To ostrożne podejście indukcyjne i realizowanie pozytywistycznego zadania inwentaryzacji zaznaczyło się w dużej mierze w piśmiennictwie Łuszczkiewicza, nie jest to jednak pełny obraz. W studiach nad sztuką średniowieczną cystersów polskich – „pionierów gotycyzmu”⁴⁹ – uwidacznia się jeszcze jeden z istotnych aspektów perspektywy, jaką przyjął Łuszczkiewicz, analizując architekturę. Jego spojrzenie skupione było na konstrukcji budowli jako elementu nadrzędnego, jako „szkieletu organicznego”. W jego rozumieniu styl nierozzerwalnie łączył się z konstrukcją, której udoskonalanie utożsamiał z postępem. W 1864 roku zalecał studiowanie „kon-

⁴⁵ W. Łuszczkiewicz, Opactwo sulejowskie. Pomnik architektury XIII wieku, Sprawozdania Komisji do Badania Historii Sztuki w Polsce 1, 1879, s. 24.

⁴⁶ W. Wyganowska, Praktyki inwentaryzacyjne pod kierunkiem Władysława Łuszczkiewicza, w: *Podług nieba i zwyczaju polskiego. Studia z historii architektury, sztuki i kultury ofiarowane Adamowi Miłobędzkiemu*, Warszawa 1988, s. 466–473; M. Rzepińska, Na styku pedagogiki (jak w przyp. 6), s. 497–498; T. Łopatkiewicz, Naukowo-artystyczna wycieczka w Sądeckie z 1889 roku na tle zabytkoznawczej działalności Władysława Łuszczkiewicza i uczniów krakowskiej Szkoły Sztuk Pięknych, *Biblioteka Rocznika Sądeckiego* 1, (Nowy Sącz) 2008; tenże, Szkicownik Stanisława Wyspiańskiego z naukowo-artystycznej wycieczki w Opoczyńskie z roku 1888, w: *Szkicowniki uczniów krakowskiej Szkoły Sztuk Pięknych z naukowo-artystycznych wycieczek Władysława Łuszczkiewicza (1888–1891)*, t. 1, z. 1, Kraków 2018; tenże, Szkicownik Stanisława Wyspiańskiego z naukowo-artystycznej wycieczki w Sądeckie, Gorlickie i Grybowskie z roku 1889, w: tamże, t. 2, z. 1, Kraków 2018.

⁴⁷ M. Rzepińska, Władysław Łuszczkiewicz jako malarz historyczny (jak w przyp. 6), s. 137–168.

⁴⁸ J. Wielgut-Walczak, Pierwszy podręcznik (jak w przyp. 16); M. Młodawska, *Nauka o formach* (jak w przyp. 16).

⁴⁹ W. Łuszczkiewicz, Pionierowie gotycyzmu w Polsce. Architektura cysterska i wpływ jej pomników na gotycyzm krakowski XIV wieku, *Ateneum* 2, 1882, z. 4–5, s. 112–135, 342–364; M. Młodawska, M. Starzyński, Władysław Łuszczkiewicz’s Untersuchungen zur Architektur und Kunst polnischer Zisterzienser. Anlässlich 150 Jahre Forschung (1867–2017), *Analecta Cisterciensia* 68, 2018, s. 221–239.

strukcji budowli, pełnej rozumu i natchnienia, a wszystko to w dążności wskazania nowego źródła postępu”⁵⁰. Badając opactwa w Sulejowie (1877)⁵¹, Koprzywnicy (1885)⁵², Łądzie (1887)⁵³, a także architekturę opactwa w Wąchocku (1892)⁵⁴ oraz w Jędrzejowie (1895)⁵⁵, starał się dowieść kluczowej roli architektury zakonu cysterskiego, który na ziemi polskiej wprowadził wraz z nową konstrukcją nowy styl – ostrołukowy, który stał – jak pisał – u źródeł postulowanego przez niego „systemu krakowskiego”⁵⁶. Rozważania traktujące przemiany stylowe poprzez zmiany konstrukcji nasuwają skojarzenia prowadzące prosto do myśli francuskiej szkoły tzw. konstrukcyjnej, z Viollet-le-Ducem na czele⁵⁷. Wpływ francuskiego architekta, konserwatora i „apostoła gotyku” jest widoczny także w podstawowym narzędziu poznawczym, jakim dla Viollet-le-Duca i Łuszczkiewicza był rysunek architektoniczny⁵⁸.

Równolegle z działalnością naukową Łuszczkiewicz intensywnie pracował nad ideą stworzenia muzeum w Krakowie, co ostatecznie znalazło szczęśliwy finał w 1883 roku, kiedy malarz został pierwszym dyrektorem nowo powstałego Muzeum Narodowego⁵⁹. Uznanie, jakim cieszył się Łuszczkiewicz w środowisku, znalazło wyraz w oficjalnym powołaniu go w roku 1889 do struktur wiedeńskiej C.-K. Komisji Centralnej do Badania i Konserwacji Zabytków Sztuki i Pomników Historycznych (*K.K. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Kunst- und historischen Denkmale*) w roli członka-korespondenta⁶⁰.

W roku 1895 Łuszczkiewicz, który od czasu śmierci Matejki zarządzał Szkołą Sztuk Pięknych, decyzją nowego rektora Juliana Fałata odszedł na emeryturę⁶¹. Pozbawiony zajęć ze studentami kontynuował działania popularyzatorskie, prowadząc liczne wycieczki zabytkoznawcze w Krakowie, znacząco przyczynił się też do

⁵⁰ W. Łuszczkiewicz, (jak w przyp. 43), s. 1.

⁵¹ Tenże, Opactwo cysterskie sulejowskie. Pomnik architektury XIIIgo wieku, Sprawozdania Komisji do Badania Historii Sztuki w Polsce 1, 1879, s. 3–42.

⁵² Tenże, Kościół i reszty klasztoru cysterskiego w Koprzywnicy, przyczynek do dziejów romańszczyzny w Polsce, Sprawozdania Komisji do Badania Historii Sztuki w Polsce 3, 1888, s. 38–63.

⁵³ Tenże, Dawne opactwo cysterskie w Łądzie i jego średniowieczne zabytki sztuki, tamże, s. 107–139.

⁵⁴ Tenże, Romańska architektura w Wąchocku, kościół i reszty cysterskiego klasztoru, Sprawozdania Komisji do Badania Historii Sztuki w Polsce 5, 1896, s. 49–72.

⁵⁵ Tenże, Dwa zagubione pomniki naszej romańszczyzny w Płocku i Jędrzejowie, tamże, s. 220–234.

⁵⁶ Tenże, Czy można konstrukcję kościołów gotyckich krakowskich XIV wieku uważać za cechę specjalną ostrołuku w Polsce?, w: Pamiętnik pierwszego zjazdu historycznego polskiego imienia Jana Długosza odbytego w Krakowie w czterechsetną rocznicę jego śmierci, Kraków 1881, s. 53–58.

⁵⁷ T. Rodzińska-Choraży, Zespoły rezydencjonalne (jak w przyp. 24), s. 248–250.

⁵⁸ F. Bercé, Viollet-le-Duc, Paris 2013; G. Poisson, O. Poisson, Eugène Viollet-le-Duc, 1814–1879, Paris 2014; M. Bressani, Architecture and the Historical Imagination: Eugène-Emmanuel Viollet-le-Duc, 1814–1879, Farnham 2014.

⁵⁹ A. Kopff, Pierwsze lata Muzeum Narodowego w Krakowie, Rozprawy i sprawozdania za lata 1954 i 1955, 4, 1956, s. 273–304.

⁶⁰ S. Tomkowicz, Władysław Łuszczkiewicz (jak w przyp. 1), s. 3.

⁶¹ M. Pilikowski, Piękna historia. Krakowska Akademia Sztuk Pięknych w latach 1818–1939, Kraków 2018, s. 118–141.

powstania Towarzystwa Miłośników Historii i Zabytków Krakowa w 1897 roku⁶². Pracował intensywnie do śmierci. Po krótkiej chorobie zmarł 28 maja 1900 roku w wieku siedemdziesięciu dwóch lat. Ostatnie publikacje poświęcone architekturze romańskiej krakowskich kościołów św. Andrzeja⁶³ i św. Wojciecha⁶⁴ dowodzą dojrzałego warsztatu badawczego, pogłębionej analizy formalno-genetycznej oraz wyraźnie zaznaczającej się potrzeby syntetycznego spojrzenia, czego przykładem jest choćby opracowanie ujmujące topografię najstarszego Krakowa⁶⁵.

Stawiając pierwsze kroki w badaniach nad architekturą romańską na ziemiach polskich, Łuszczkiewicz był jej niekwestionowanym odkrywcą – odkrywcą rozumianym jako konsekwentny inwentaryzator, indukcyjnie analizujący zebrane przez siebie materiały i systematycznie je publikujący, ponieważ, jak obrazowo pisał Tomkowicz, „nie wystarczało mu przeżuwanie, on potrzebował i musiał produkować”⁶⁶. Warsztat krakowskiego autodydakty wydaje się w dużej mierze pragmatyczną mieszkanką francuskiej szkoły badań średniowiecznej architektury z niemieckim piśmiennictwem oraz modusem działań wypracowanym na obszarze monarchii austro-węgierskiej. Łuszczkiewicz nie śpieszył się do pisania syntetycznych opracowań, pozostawiając to dzieło następcom, którym do dziś przychodzi odnosić się do jego prac. Zawarte w nich tezy, jak na przykład wynikające z dziewiętnastowiecznych poszukiwań odrębnego stylu narodowego, często należy odłożyć do naukowego lamusa. Publikacje te są niewątpliwie cennym źródłem ikonograficznym, obrazującym zmiany, jakim ulegały zabytki, przede wszystkim zaś są dowodem gigantycznej pracy wykonanej przez takich dziewiętnastowiecznych badaczy, jak Władysław Łuszczkiewicz. Trafnie ujął to w słowa Tomkowicz:

Działalność Łuszczkiewicza była tak różnorodna, a ślady jej, zwłaszcza w piśmiennictwie tak są obfite, że biograf rozpatrując się w szczegółach tego nadzwyczaj płodnego żywota, jest w kłopotcie, od czego zacząć, jak ogarnąć bogaty materiał. Aby zadaniu sprostać, trzeba być: artystą, pedagogiem, naukowo wykształconym architektem, krytykiem artystycznym, historykiem sztuki, praktycznym starożytnikiem, a przytem specjalnym znawcą sztuki kościelnej i pamiątek Krakowa, słowem, drugim Łuszczkiewiczem⁶⁷.

Magdalena Młodawska

⁶² W. Bieńkowski, Strażnicy dziejów miasta narodowej pamięci. Towarzystwo Miłośników Historii i Zabytków Krakowa w latach 1896–1996, Biblioteka Krakowska 137, 1997, s. 28; Tenże, Jak powstało Towarzystwo Miłośników Historii i Zabytków Krakowa, w: *Ludzie, którzy umiłowali Kraków*, red. W. Bieńkowski, Kraków 1997, s. 5–13.

⁶³ W. Łuszczkiewicz, Architektura romańska kościoła św. Andrzeja w Krakowie, Sprawozdania Komisji do Badania Historii Sztuki w Polsce 7, 1902, s. 1–38.

⁶⁴ Tenże, Dawny kościół św. Wojciecha w Krakowie, RK 3, 1900, s. 153–172.

⁶⁵ Tenże, Najstarszy Kraków, na podstawie badania dawnej topografii, RK 2, 1899, s. 1–28.

⁶⁶ S. Tomkowicz, Władysław Łuszczkiewicz (jak w przyp. 1), s. 12.

⁶⁷ Tamże, s. 1 n.